

Romutsmykning i Selbu Bygdemuseum, malt av Bjarne Rise

Av Birgitta Odén, regionkonservator i Malvik, Selbu og Tydal.

Selbu gamle prestegård er oppført ca. 1745 under presten Peter Kaasbøl Rosenvinges tjenestetid (1737-1760). I 1914 ble det bygd ny prestebolig og den gamle ble da tatt i bruk som kommunehus. Ca. 1980 ble hele prestegården omgjort til Selbu Bygdemuseum. Anlegget ble fredet i 1927.

Rommet, hvor veggutsmykningen i dag befinner seg, var husets finstue så lenge bygningen var prestebolig. Rommet har også i mange år vært benyttet til konfirmasjonsforberedelser. Senere ble rommet tatt i bruk som kommunestyresal, og det var i denne perioden at veggene ble utsmykket.

Veggmaleriene

Veggmaleriene ble malt av Bjarne Rise i 1928 (signatur på veggen inn mot presterommet, oppe til høyre mot hjørnet). Arbeidet ble bestilt av den driftige og initiativrige ordføreren Peder Johannes Norbye (signaturen på langveggen mot gangen, oppe i høyre hjørne).

Utsmykningen føyer seg inn i rekken av monumentalmalerier som inntok det offentlige rom i Norge i mellomkrigstiden: Utdanningsinstitusjoner, arbeidsplasser, rådhus og tinghus osv. Kunsten skulle ut til folk og ikke lenger forbeholdes private gallerier og museer.

Veggmaleriene i Selbu Bygdemuseum er malt som en sammenhengende, fortellende frise hvor scenene skildrer Selbus viktigste næringer. Motivene brytes av arkitekturen, men fortsetter sammenhengende i overkant av vinduer og dører.

Kvernsteinsindustrien har fått stor plass i utsmykningen. Industrien var da også en av Selbus viktigste næringsveier i mange hundre år, ca. 1500-1850. Eksporten foregikk til hele Norge og også til utlandet. Kvalitet på selbusteinen var enestående. Bergarten eller *kverngrøten* er sammensatt av magnesiaglimmer jevnt ispedd skarpe krystaller av granat og staurolitt (*bruntyt* og *ståltyt*).

Historien om hvordan utsmykningen ble til

I utgangspunktet var veggene ensfarget grå. Et vedtak i kommunestyret bekrefter en "forsiktig" oppussing av lokalene. Medlemmene kunne nemlig ikke bli enige om veggfargen. At veggene ble utsmykket med malerier, utført av bondesønnen og musikeren Bjarne Rise fra Oppdal, var en ren tilfeldighet.

Historien forteller at ordfører Nordby var på togtur til Trondheim og kom i prat med en kar fra Oppdal. Ordføreren beklaget seg over den kjedelige, grå møtesalen. Reisetilgjøget svarte at dette så ut til å være et oppdrag for sønnen hans som gikk på kunstakademiet – og slik ble det.

Bjarne Rise kom så flyttende til bygda og bodde hos ordføreren hele sommeren. Her fikk han både husvære og mat. Rise dro rundt i grenda og gjorde seg kjent. Det varte og det rakk og selbyggen begynte til slutt å undre seg om han ikke snart skulle gå i gang med arbeidet. Da Rise så tok penselen fatt, viste det seg at han hadde gjort et grundig forarbeid. Han hadde studert arbeidsliv, håndverksteknikker og klesdrakt, gjort seg kjent med både folk og historia.

I utsmykningen har han benyttet seg av flere navngitte modeller. Disse er så godt malt at slektninger i ettertid nikker gjenkjennende til portrettene.

Kunsthistorisk påvirkning

Bjarne Rise begynte på Kunstakademiet i 1927 og gikk i lære hos Georg Jacobsen og Axel Revold da utsmykningen ble malt i 1928. Påvirkningen fra lærermestrene er tydelig. Revold hadde i 1923 smykket ut den store børssalen i Bergen og var på 20-tallet en av Norges fremste romkunstnere. Revolds fresker i børssalen forteller om havnebyens eksistensgrunnlag og ulike næringsveier. Som på "Arbeidsveggen" i Børssalen benytter også Rise seg av unge, sterke arbeidere i dagens dont.

Revolds egne ord: ". . . .Å framstille dybden, rommet utbredt i flaten . . ." preger også Bjarne Rises malerier. Motivene har tydelig dybdeperspektiv samtidig som de brer seg ut og inntar flaten.

Stilen er lineær med klare, tydelige konturer. Den figurative realismen vises best i personenes kroppsspråk og ansiktsdetaljer. Særlig naturlig er kvinnene som bearbeider ulla, brura til hest, kroppsbegjørelsen til bonden som pløyer og mannen som drar *spællmannen*. Familien som holder på med sanddragingen er også malt med naturlige bevegelser og dynamisk kroppsspråk.

Linjeføringen er imidlertid noe kantete og skjematisk og tenderer mot kubisme og abstraksjon. Særlig skyggeleggingen viser en begynnende kubisme. Ekstra tydelig kommer dette fram hos tømmerfløteren i hjørnet (motivet til venstre for døra) og i kvernsteinene som ligger i forgrunnen på veggfrisens første motiv fra kvernfjellet.

Fargepaletten er holdt i jordfarger. Koloritten er dempet og avstemt i ulike brunlige nyanser. Primærfargene blått, rødt og gult er nærmest fraværende.

Hva maleriene forteller:

Maleriene leses fra venstre mot høyre. Første motiv er helt til høyre for vinduene mot kirka.

- 1 Kvernfjellsdrifta i Selbu varte i flere hundre år og kan føres tilbake til 1500 tallet. Her er malt starten på selve prosessen. Steinblokkene blir hogd ut nede i bruddet. Deretter blir de heist opp med ved hjelp av en manuell vals: *Spællmannen* eller *spællgubben*. En kjetting er festet rundt steinblokka og så blir kjettingen nøstet inn på valsen. Vi ser at Bjarne Rise har studert arbeidsteknikken. Mannen i forgrunnen har overbevisende kroppsspråk. Rester av *spællmenn* er enda bevart inne i kvernfjellet. Bakerst i motivet ses avbildet en *kvernfjellstuggu* hvor karene bodde. En slik stue er flyttet ned til bygda, til Kalvåa friluftsmuseum.
- 2 Langveggen, til venstre for døra inn til prestekontoret viser et bilde fra skogsdrifta. Her blir en tømmerstokk kløyvd på oppgangssag. Peder Christoffer Flønes står øverst og drar. Den underste kjenner vi ikke navnet på. Den første vandrevne saga i Selbu var fra ca. 1640.
- 3 Hele veggpartiet til høyre for døra skildrer sluttbehandlingen i kvernsteinprosessen. De råhugde steinene ble på ettervinteren kjørt på slede ned til bygda for videre bearbeiding. Lassene var så tunge at skareføret måtte utnyttas. Rett til høyre for døra sitter Peder M. Velve på et kne og finhugger steinen med hammeren. Rett bak ham står John P. Evjemo. Midt i bildet ses Håkon Nordby med *øyehammeren* i ferd med å hugge ut øyet i steinen. Til høyre for Nordby ses et *kompås*, et innstillbart passermål til å tegne opp steinenes omkrets. Mindre passere målte ut øyets radius.
- 4 Kvernsteinenes siste finpuss er *sandmalingen/sanddragingen*. Da blir steinen finslipt med sand. Denne delen av prosessen krever innsats fra flere samtidig - ofte var hele familien i arbeid, barna også. Før prosessen begynte, måtte begge steinene være nøyaktig sammenhogde i flatene.
Understeinen ble vatret opp på to parallelle stokker. En stor stang var festet i taket over steinens sentrum. Stangen kunne dreies rundt og i den andre var festet en jernpigg som gikk skrått ned i *pikhullet* (et hull) på siden av den øverste steinen. Flere *dragtrær* (lange kjepper med avlange, store hull i endene) gikk rundt stangen, og når disse ble sveivet (vekselvis skjøvet og trukket) rundt samtidig, så roterte oversteinen og steinflatene ble slipt mot hverandre. Under prosessen ble ren sand (først grov, senere fin) øst ned i steinens øye. Barna var gjerne *sandøsere*, da arbeidet ikke var så tungt. Den brukte sanda drev ut til siden, ble fanget opp av *sandtrau*. Sanda ble *sildret* (renset) for steinstøv og brukt om igjen.
Sanddragingen på bildet foregår på Mebust. Personene som er avbildet kjenner vi ikke navnet på. Mest sannsynlig er det Iver Mebust i forgrunnen.
- 5 Helt til høyre i hjørnet blir steinen stablet. Vi ser også avbildet to personer i ferd med å lappe sammen en kvernstein.
- 6 Mellom vinduene sitter ordførerens datter Kari (gift Kjøsnes) til hest. Det fortelles at ho var glad for å sitte modell. Det var midt i slåttonna og ho slapp da å være ute i solsteiken å arbeide. Brura er malt i full skrud med krone på hodet. Selbu har hatt tre sølvkroner og en av disse er i dag oppbevart i Selbu kirke.

- 7 Til høyre for vinduene ses to karer i ferd med å knytte for melsekkene. Kristian Møllnå i forgrunnen har kornskreppa full.
- 8 Partiet rundt døra på langveggen er viet tømmerfløtingen. Selbu var en skogsbygd og drifta foregikk både sommer og vinter. Mye tømmer ble fløtt på elva og ut i Selbusjøen og videre ned til de mange sagbrukene. Karenes navn er ukjente.
- 9 Til venstre for døra ut til gangen finner vi seterdrifta. Asgrim Nyheim fra Mebust spikker en seljefløyte om våren mens kløvhesten hans hviler ut bakgrunnen. Helt bakerst i bildet ser vi setra.
- 10 Bonden som pløyer jorda til høyre for døra symboliserer jordbruket. Det er tydelig at Bjarne Rise har studert bondens bevegelser under arbeidet. Vi ser hvordan bonden sliter og legger trykket på høyre ben mens det andre benet balanserer nede i åkerfuren.
- 11 I hjørnet ser vi båtlivet på Selbusjøen. En mann er i ferd med å skyve ut en småbåt. Han skal sikkert ut å fiske. I bakgrunnen går dampbåten Telegraf, som var en av fire maskindrevne båter som ferdet på Selbusjøen.

Telegraf	1871-1916	Restene av Telegraf ligger på Bergsneset.
Bjørnen	1915-1920	Restene av Bjørnen ligger også på Bergsneset.
Kong Sverre	1917-1950	Kong Sverre ligger dessverre på bunnen av Putten.
Sverresholm	1954-1963	Sverresholm var i privat eie i Tromsø i 1982.

Båtene gikk i fast rute fra Putten med anløpsstedene: Bergsneset, Fuglem, Eggaodden, Amdal, Renå, Hånnå, Dragsten, Teigen og Brøttem. Uendret billettpris i alle år: Kr. 2,50. For sykkel kr. 0,50.

- 12 Mellom vinduene ser vi tre kvinner i arbeid med ulla. Her vises bearbeidingsprosessen fra ull til garn og strikking. Da kvernsteinsindustrien opphørte på slutten av 1800-tallet overtok strikkinga som den viktigste næringskilden. Både kvinner og menn trakterte strikketøyet og det fortelles at karene kunne være hjemme fra tømmerhogst for å strikke, da dette arbeidet var bedre betalt. Ane Stuedal sitter forgrunnen og karder?

Marit Morseth sitter midt i bildet og spinner ved rokken. Hun var gift med Peder Morseth og de hadde syv sønner. Dette var den kjente Morsethfamilien som ble navngjetne for deres standhaftige motstandsarbeid og flyktningehjelp under siste verdenskrig. En av sønnene, Oddmund Morseth, ble skutt under flukt av tyskerne i 1943. Skiene er utstilt på museet, og det vises tydelige sår etter kulene. Den ene skituppen er skutt helt vekk.

Taket

Taket er også malt av Bjarne Rise i 1928. Det barokke blomstermønsteret, som består av tulipaner, drueklaser og blader, er kopiert fra eldre takpanel som tidligere var i Selbu kirke. Under restaureringen av kirka i 1888 ble bordkledningen fjernet. To originale takbord ble reddet og er i dag oppbevart i Bonstuggu, på Selbu Bygdemuseum.

Tulipaner var et yndet barokt motiv, også i folkekunsten. Abstrahert tulipandekor, smidd på tregjenstander, er bl.a. et særtrekk for folkekunst fra Selbu. Selbu Bygdemuseum har mange slike gjenstander utstilt.

Trondheim, 08.02.05.
Birgitta Odén